

Farvel til fiskeren? Om frafall og rekruttering til fiske

av

Jahn Petter Johnsen, Jostein Vik og Signe A. Sønvisen

SAMMENDRAG

Parallelt med tiltagende lukking av de store fiskeriene i Norge, har det skjedd en nedgang i antall fiskere, samtidig som også færre rekrutteres til fiske. Spørsmålet her er om fiskere har blitt skjøvet ut av yrket eller om de har sluttet av andre grunner? En undersøkelse blant fiskere som har sluttet, tyder på at utviklinga i andre næringer og i samfunnet har hatt innvirkning på sysselsettingssystemet i fiskeriene. Våre resultater viser at marin næringspolitikk må ta samfunnsutviklinga med i betraktning når en skal forstå endringsprosesser i kystnæringer og samfunn.¹

INNLEDNING

Samspeilet mellom fiske og lokalsamfunn har vært viktig i Nord-Norge, men dette samspeilet er i dag i endring. Dette gjenspeiles blant annet i nedgang i sysselsettinga i fiskeri i Norge og Nord-Norge (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010a.). Fiskeripolitikken har følgelig blitt oppfattet som viktig for utviklinga på kysten. Målene i fiskeri- og kystpolitikken er ofte motstridende. På den ene sida er det nødvendig å redusere fangstkapasiteten i fiskeflåten for å beskytte ressursene og opprettholde økonomisk bærekraftige fiskerier. Det innebærer å redusere antall fartøy, noe som i praksis fører til redusert sysselsetting i sektoren (Johnsen et al. 2009a, Sønvisen et al. 2011). På den andre sida erkjennes det politisk at en velfungerende fiskeflåte med arbeidsforhold og lønn som svarer til kravene i den moderne velferdsstaten ikke utvikler seg isolert fra hvordan kystsamfunnene utvikler seg. Faktisk kunnskap om hvorfor folk velger å forlate fiskeriene derfor viktig for å definere fiskeripolitikk og annen marin næringspolitikk. Ikke minst er det å forstå hvorfor fiskere slutter, også relevant i forhold til å etablere en bærekraftig rekrutteringspolitikk for fiskeriene.

Frafall fra fiskeriene har blitt oppfattet som et resultat av *utskyving*, der en streng reguleringspolitikk har skjøvet folk ut av fisket. Dette bygger på en oppfatning om at nedbygginga av fiskeflåten har begrenset antall ledige jobber i fiskeriene, i tillegg til at reguleringspolitikken har gjort det vanskeligere å være fisker. Nå er ikke fiske i Norge helt

¹ Denne artikkelen er en omarbeidet versjon av en artikkel innsendt til tidsskriftet MAST. Den er tilpasset et norsk publikum og utvidet med nytt kvalitativt materiale.

stengt. Den norske fiskeflåten er delt inn i to grupper, ei lukket gruppe og ei åpen. Den lukkede gruppa består i hovedsak av fartøy fra 11 meter og opp og er regulert med tillatelser, konsesjoner og delvis omsettelige individuelle fartøykvoter. Den åpne gruppa består av fartøyer under 11 m, og adgangen til å etablere seg som fisker i denne gruppa er åpen for alle så lenge annen inntekt ikke overstiger en viss grense. I noen år har fartøyene i lukket gruppe kunnet tilby gode inntekter til mannskapet og hatt tilgjengelige plasser for rekrutter om bord, samtidig som deler av denne flåten har rapportert at de har opplevd rekrutteringsproblemer. At gode inntektsmuligheter og rekrutteringsproblemer opptrer samtidig, indikerer følgelig at utskyvning som følge av streng reguleringspolitikk ikke kan være den eneste grunnen til at folk slutter som fiskere. En alternativ hypotese kan være at avgang fra fiske også kan være forårsaket av at fiskere *dras* ut fordi de oppfatter mulighetene som bedre i andre næringer, som for eksempel i oljeindustrien. Begge hypotesene, som vi kan kalle *utskyvning (push)* og *utdragning (pull)*, søker forklaringer av strukturell og økonomisk karakter, men vi kan ikke se bort fra at frafall fra fiske også kan skyldes at strukturelle og økonomiske faktorer, forventninger og sosiale mekanismer virker i lag.

HVORDAN STUDERE FRAFALL OG REKRUTTERING?

Vårt utgangspunkt er at frafall og rekruttering i fiskeri henger nært sammen og at disse fenomenene må analyseres i en breiere samfunnsmessig sammenheng. I denne studien har vi derfor kombinert kvantitative og kvalitative metoder. Ved å velge en kvantitativ tilnærming har vi på forhånd definert verden inn i spesifikke kategorier. Disse kategoriene er utvikla gjennom en kvalitativ analyse av det vi kaller fiskerirekrutterings- og sysselsettingsdiskursen.² Det kvantitative materialet er samlet inn gjennom en telefonundersøkelse blant 200 tidligere fiskere. Utvalget er hentet fra Fiskarmanntallet og dekker den intense nedbemannings- og restrukturingsperioden i fiskeflåten fra 1990 til 2005. For å identifisere respondentene, valgte vi fem årskull eller kohorter av fiskere: 1988, 1993, 1998, 2003 og 2005. Med årskull her mener vi personer med samme første registreringsår som fisker uavhengig av alder. Ved å sammenligne fiskarmanntallet for disse årene med 2007, identifiserte vi 586 personer i ulike aldre som ikke lenger var aktive fiskere. Av disse 586 ble 200 tilfeldig valgt for undersøkelsen.

² Denne diskursen har vi identifisert i stortingsmeldinger om fiskeripolitikken fra perioden 1977 til 2005 (St.meld. nr. 18 (1977-78), St.meld. nr. 93 (1982-83), St.meld. nr. 51 (1997-98), St.meld. nr. 19 (2004-2005)) forarbeidet for havressurslova fra 2008 (Ot.prp. nr 20 2007-2008). Andre kilder er de årlige lønnsomhetsundersøkelsene for fiskeflåten, Fiskeridirektoratets ulike rapporter og databaser og materiale fra flere forskningsprosjekter (se for eksempel Johnsen 2004, Johnsen m.fl. 2009a).

Vi vil understreke at disse 200 tilfeldig utvalgte utgjør mindre enn 5 % av de 4523 nyregistrerte fiskerne i disse årene. Vi vet ikke nøyaktig hvor mange av disse nyregistrerte som faktisk forlot fiske og om våre 200 personer er representative for disse. Resultatene gjenspeiler begrunnelsene som er gitt av dem som har *forlatt* fiske, og sier ikke noe om meninger blant dem som har forblitt i fiskeriene.

VIKTIGE UTVIKLINGSTREKK I FISKERIENE OG I FISKERISAMFUNNENE

Fiskerisamfunn i Nord-Norge ble i sin tid beskrevet av Jentoft og Wadel (1984) som sammenvevde og organiske sysselsettingssystemer, med sterk og gjensidig avhengighet mellom hushold, fiskeflåte, fiskeindustri og annen lokale virksomhet (Brox 1966, Wadel 1972, Barth 1972, Gerrard 1983, Jentoft og Wadel 1984, Gerrard 1993). Sjøl om denne sysselsettingssystemteorien kan kritiseres for å overdrive betydningen av avhengighet og nære relasjoner (Sønvisen et al. 2011, Vik et al. 2011), så fanget den viktige samordnings- og avhengighetsaspekter ved kystkulturen. Rekruttering til fiske var i stor grad basert på sosialisering gjennom familie og lokalsamfunn. Velferdsnivået var avhengig av tilgang til både naturressurser og svingende eksportmarkeder (Gerrard 1983, Jentoft 1993, 2000).

Som beskrevet av Sønvisen et al. (2011) har imidlertid sysselsettingssystemene endret seg fra å være avgrenset av lokalsamfunnet til å bli profesjonelle sektornettverk som overskrider lokale geografiske grenser. Dermed vil de også påvirkes av prosesser utenfor lokalsamfunn og næring. Derfor kan heller ikke forholdet mellom utskyvningfaktorer på den ene sida og utdragningsfaktorer på den andre sida tas for gitt, men må etableres empirisk. Spørsmålet er derfor om i hvilken grad det de avgåtte fiskerne oppgir som egne grunner til å slutte, samsvarer med en eller begge av disse to hypotesene.

Nyere forskning finner likevel klare trekk av lokalsamfunnsorientering i dagens Nord-Norge (Vik et al. 2011), samtidig som den også beskriver et skifte i organisatoriske forhold i fiskeriene fra en type relasjoner vi kan kalle organiske, mot en type som vi vil kalle for kybernetiske relasjoner. De organiske relasjonene er basert på en høy grad av lokalt sosialt engasjement, uformelle mekanismer for styring og kontroll, som sosiale normer og kultur, fleksibilitet, tilpasning, erfaring og praktisk kunnskap. Relasjonene skapte et sammensatt lokalt nettverk, der fiskerne enkeltvis eller i det lokale fellesskapet kunne reagere på endringer (Jentoft og Wadel 1984). De kybernetiske relasjonene er organisert med formelle tilbakemeldingsmekanismer og systemer for ressursovervåking, kvotekontroll og markedstilpassing, som gjør det mulig å styre atferden i hele flåtegrupper eller i hele næringa.

Denne organiseringa knytter fiskeflåten og sysselsettingssystemene til større nasjonale og globale nettverk (Gerrard 2008, Johnsen et. al 2009a, Johnsen et. al 2009b, Sønvisen et. al 2011), og disse endringene innebærer i ytterste konsekvens at den norske fiskeflåten kan sees på som en del av et høstingsmaskineri som produserer marint råstoff til verdensmarkedet (Johnsen 2005). Et synlig resultat er økt teknologisk raffinering av fiskefartøy og økt fangsteffektivitet. Dette gjenspeiles i en nedgang i antall aktive fartøy og fiskere og i økt fangst per fisker (Se Gullestad 2004: figur 5). Reduksjonen i antall personer og fartøy er delvis en konsekvens av skifte i det norske fiskeriregimet fra åpen adgang til mer lukkede fiskerier, mens den kybernetiske organiseringa følger av et sterkere styringsregime. Både lukkinga og styringsregimet er drevet av en idé om at åpen adgang vil føre til ruin for alle (Hardin 1968) og kom som en respons på kollaps i sildefisket og torskefisket.

Adgangsbegrensning til sildefisket ble innført i 1973, mens adgangsbegrensning i torskefisket ble introdusert i 1990 som følge av ressursammenbrudd, dels på grunn økt fangstpress som følge av ny teknologi. Sia den teknologiske utviklinga ble ansett for å i liten grad kunne styres, ble tiltakene for å redusere fangstkapasiteten innrettet mot å redusere antall fartøy og fiskere (Johnsen 2004, Hersoug 2005).

Parallelt med innføring av adgangsbegrensningene ble også de direkte subsidiene til den norske fiskeflåten gradvis fjernet, dermed måtte også lønnsomheten bedres gjennom effektivisering. Som følge av stadig færre fiskere og fartøyer å fordele fisken mellom, økte etter hvert lønnsomheten i fiskeflåten (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010b, St.meld. nr. 21 (2006-2007)). Samtidig ble fiskefartøyene mer teknologisk avanserte og denne utviklinga reduserte ytterligere behovet for mannskap. Dette kan ha bidratt til en utskyvingseffekt. Fram til 1990, da mange båteiere og fiskere opplevde det som vanskelig å drive et økonomisk forsvarlig fiske (Jentoft 1993) og hvor driftsmarginene i flåten i følge Fiskeridirektoratets lønnsomhetsundersøkelser var negative (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010b), er det rimelig å anta at folk forlot fisket på grunn av dårlig økonomi. Etter omfattende struktureringsprosesser fra 1990 og utover har fiskeflåten fått bedre driftsmarginer.

De fysiske, teknologiske og sosiale endringene i fiskeflåten tilsier at den økonomiske og sosiale arbeidssituasjonen for fiskerne har bedret seg sia 1980. Undersøkelser om helse, miljø og sikkerhet peker også i retning av at fiskeryrket har blitt tryggere (Geving et. al 2008, Aasjord 2011). Det er få tegn på en ensidig dårlig situasjon (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010b, Johnsen et al. 2009a). Bedre økonomi og bedre arbeidsforhold peker mot at andre faktorer enn utskyvningseffekter kan være viktige årsaker til at fiskere slutter.

Syssettinga i fiske kan forventes å bli påvirket av bedre arbeidsmuligheter utenfor fiskeriene, såkalte utdragings effekter. Videreutvikling av velferdsstaten og restrukturering av både fiske- og annen industri, endret det økonomiske grunnlaget for husholdninger og samfunn i kyst-Norge i løpet av 1980-åra (SSB 2009). Fra midten av 1980-tallet og fram til i dag, må det antas at norsk næringsliv har blitt påvirket av endringer i de lokale arbeidsmarkedene som utbygginga av velferdsstaten representerte. Fram til 1990 synes likevel syssettingssystemene tilknyttet fiske å ha blitt lite påvirket av den voksende velferdsstaten. Men etter 1990, med reduksjon av subsidier og stadig nedbemanning i fiskeflåten, ser vi at syssettingssystemene har endret seg. En annen viktig faktor i Norge siden 1990-tallet er den veksten som har vært innen utdanning, som har resultert i at over 90 % av unge mellom 16-18 år tar utdanning etter grunnskolen. En økende andel går også videre til høyere utdanning (SSB 2012). Vi kan anta at skolesystemet trekker ungdom bort fra fiskeriene. Dette forsterkes av at nedbemanninga i fiskeflåten gjør at det blir færre mennesker som er direkte involvert i fiskeriene, og med færre som kommer i kontakt med fiskeriene gjennom familie blir færre også rekruttert og sosialisert inn i fiskeriene (Johnsen 2004, Gerrard 2008). Følgelig blir de sosiale relasjonene i fiskeriene endret etter hvert som antallet fiskere minker. Forskning trekker fram at fiskeriene i Nord-Norge, i Norge og i andre nordatlantiske fiskeriregioner har blitt stadig mer frikopla fra lokale strukturer og institusjoner. Denne frikoplinga er delvis en konsekvens av moderniseringsprosessene i fisket (Neis et. al 2005, Gerrard 2008). Den gjenspeiles i det faktum at mannskaps- og eierrelasjoner i fiskeriene også har blitt mer formaliserte og mer lik de relasjonene som vi finner i det ordinære arbeidsmarkedet. Dette kan tyde på at syssettingssystemene utvikler seg mer i retning av nasjonale og internasjonale nettverk (Sønvisen et. al 2011). Konsekvensen er at relasjonene mellom fiskere og lokalsamfunn blir tynnere, og dermed blir kanskje både utskyvning (push) og utdragning (pull) mer sannsynlig. Dette skal vi komme inn på nedenfor.

HVORFOR FORLATER FISKERE YRKET?

Hva oppgir så tidligere fiskere som grunner til å slutte som fisker? På spørsmål om hvordan de faktisk hadde sluttet som fiskere, svarte 83 % av våre 200 respondenter (hvorav 33 har vært båteiere) at de enten hadde sagt opp sjøl eller at de solgte båten. Videre oppga 6 % at de sluttet fordi de fikk uføretrygd. Bare 7 % rapporterte at de sluttet som fiskere fordi ble oppsagt eller fordi de direkte mista jobben på grunn av at båten ble solgt.

At en så høy andel av fiskerne oppga at de sluttet enten på eget initiativ gir imidlertid ikke tilstrekkelig grunnlag for å konkludere med utskyvning eller utdragning. Vi vet vi ikke

om de som valgte å slutte hadde et reelt valg, om de forlot fiske før de kunne bli oppsagt eller at de var tvunget til å selge båten. Derfor er det nødvendig å undersøke eventuelle utskyvningsfaktorer som kan ha vært viktige. Dette gjorde vi gjennom å spørre etter årsakene til at de valgte å slutte. Svarene er presentert i tabell 1.

Tabell 1 Utskyvningsfaktorer

Grunner for å slutte	Prosent
Båten ble solgt	20,5
Jeg ble skadet i fiske og kunne ikke fortsette	16,0
Jeg ble skadet av andre grunner og kunne ikke fortsette	14,0
For lav og ustabil inntekt	9,0
Jeg hadde ikke de nødvendige sertifikater	7,0
Jeg ville ha mer fritid	4,5
Arbeidsforholdene ombord var dårlige	2,5
Jeg følte at framtida som fisker var usikker	2,5
Jeg ville ha mer regulert arbeidstid	2,5

I tabellen rangeres de viktigste faktorene i synkende rekkefølge og tabellen er ikke uttømmende. Den enkeltfaktor som er mest nevnt er at båten ble solgt. Dette ble framhevet av 20,5 % av respondentene som en grunn for å slutte. Uten at vi vet hva som er årsaken til salget forteller dette at eierskifte kan være en avgjørende faktor bak at et valg om å slutte som fisker. Særlig for dem som er mannskap vil et eierskifte være en klar utskyvingsfaktor. Den andre og tredje vanligste grunnen i denne kategorien for at folk sluttet var skader og sykdom enten som følge av fiskeriaktiviteten (16 %) eller av andre forhold (14 %). Dette peker mot et mye debattert problem: Fiske er et krevende yrke med høyere skade og sykdomsrisiko enn de fleste yrker på land, og fiske krever god fysisk og psykisk helse. Fysisk og psykisk krevende arbeidsmiljø er knyttet til forholdene internt i fiskeriene og kan derfor sees på som relevante utskyvningsfaktorer for en vesentlig del av dem som slutter.

Noe overraskende oppga bare ni prosent at misnøye med avlønning eller uforutsigbare inntekter var en viktig grunn til å slutte. At denne grunnen tillegges lite vekt er forenlig med den positive utviklinga av økonomiske resultater i norske fiskerier som Fiskeridirektoratet dokumenterer i sine undersøkelser (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010b)

Videre svarte 7 % at de manglet de nødvendige sertifikater. Som nevnt går den teknologiske og organisatoriske utviklinga i den norske fiskeflåten mot stadig større og mer effektive fartøyer. Med dette følger også en økende formalisering og standardisering av

arbeidsprosesser og prosedyrer med økende krav til formell opplæring og sertifikater.

Spesielt eldre fiskere og fiskere på mindre fartøy kan finne det vanskelig å holde tritt med stadig økende sertifikatkrav. De fire siste faktorene i tabell 1 er mer knyttet til den personlige opplevelsen av fiskeryrkets spesielle forhold med hensyn til arbeidstid, fritid og usikkerhet om framtida. Dette er faktorer som ligger mellom utskyvnings- og utdragningsfaktorer og som også påvirkes av hvilken livsstil landbaserte yrker gir mulighet for. Det var en lav andel som oppga disse som viktige.

Tabell 2 viser utdragningsfaktorer. Dette er faktorer som ikke er direkte relatert til forhold innad i fiskeriene, men som likevel kan påvirke hvordan forholdene i fiskeriene oppfattes.

Tabell 2 Utdragningsfaktorer

Grunner for å slutte	Prosent
Jeg ville ta mer utdanning.	42,0
Jeg var tilbudt en jobb innen andre maritime yrker	28,0
Jeg ble tilbudt jobb i oljeindustrien	16,5
Jeg ble tilbudt en jobb på land.	10,0
Jeg sluttet av familiære grunner.	9,0
Jeg ble tilbydd jobb i utlandet	6,0
Jeg ønsket å prøve noe nytt	2,0
Jeg måtte utføre verneplikt.	2,0

Den viktigste utdragningsfaktoren i vårt materiale er at de tidligere fiskerne ønsket mer utdanning. Hele 42 % av respondentene rapporterte dette som en grunn for at de sluttet. Vi fant også en klar sammenheng mellom alder og denne grunnen (Pearsons korrelasjon $-0,281$ og signifikant på 0,001 nivå). For andre fiskere som sluttet, var konkurransen fra jobber i andre sektorer en nøkkelårsak: 28 % ble tilbudt en jobb i andre maritime yrker, 16 % ble tilbudt en jobb i oljeindustrien, og 10 % ble tilbudt en jobb på land. Videre sluttet 9 % av familiære årsaker. Et interessant spørsmål her er hvor sterkt disse grunnene er knyttet til spesielle utviklingstrekk i samfunnet. Resultatene antyder at det kan være en sammenheng mellom den betydelige økningen i sysselsettingen i olje- og gassrelatert industri i 1990-åra (SSB 2011) og variabelen "Jeg ble tilbudt en jobb i offshore / petroleumsindustri" for 1993-kohorten i vårt materiale. Videre kan det se ut som at veksten i den det landbaserte arbeidsmarkedet kan ha påvirket 1988-kohorten, mer enn de senere kohortene. Dette faller sammen med økt sysselsetting i kommunene gjennom 1980- og første halvdel av 1990-åra.

Samtidig er dette også en kohort som kom inn i fiske da torskefisket ble gjenstand for sterk regulering. Sjøl om svarene ikke inviterer til sterke konklusjoner og sammenhenger ikke kan dokumenteres entydig, indikerer funnene at forklaringer på hvorfor fiskere slutter kan henge sammen med velferdsstatens utvikling, forventninger om levestandard, forholdene i konkurrerende bransjer og faktorer knyttet til hvordan arbeidsforholdene i fiskeri vurderes i forhold til andre næringer.

Vi har fulgt diskusjonen om sysselsetting og rekruttering i lang tid. Fra denne diskusjonen, identifiserte vi 18 argumenter som ofte ble presentert som grunner for at fiskere sluttet i fiske. I den norske debatten om fiskerirekruttering og frafall er disse argumentene antatt å gi uttrykk for utfordringene innenfor fiskerisysselsettingspolitikk. De tidligere fiskere ble bedt om å svare på en fempunktsskala om hvor viktige disse argumentene var for deres beslutning om å slutte. Svarene gjenspeiler at i tillegg til utskyvings- og utdragningsfaktorer i tabell 1 og 2, kan flere andre grunner ha bidratt til avgjørelsen. Funnene i tabell 3 nedenfor er derfor utfyllende nyanser snarere enn motsetninger til det som presenteres i tabell 1 og 2.

Tabell 3 Grunner oppgitt for å slutte som fisker

	Grunner	Viktighet	Liten (prosent)	Verken eller (prosent)	Stor (prosent)	Vet ikke/ ikke relevant (prosent)
1	Sjøsyske		94,0	1,0	3,0	2,0
2	For fysisk krevende		72,5	11,0	15,5	1,0
3	Ensomt å arbeide alene		6,0	1,5	1,5	91,0
4	For monotont arbeid		61,5	20,0	18,0	0,5
5	Ble dårlig behandlet ombord		85,0	5,5	6,5	3,0
6	Ingen båter igjen på stedet		86,0	4,0	7,5	2,5
7	Vanskelig å drive økonomisk		65,5	14,5	17,5	2,5
8	Strengt sertifikatkrav		78,5	7,5	6,0	8,0
9	Ny teknologi ble for krevende		89,0	6,5	2,0	2,5
10	Regulering og krav		71,0	12,5	11,0	5,5
11	Dårlige sosiale arbeidsforhold		73,0	10,0	7,0	10,0
12	Dårlig fysisk arbeidsmiljø		61,5	16,5	21,0	1,0
13	For risikabelt yrke		61,0	16,5	22,0	0,5
14	Mistet interesse for fiskeri		61,0	15,5	23,0	0,5
15	Ubekvem arbeidstid		47,0	14,0	38,0	1,0
16	For lite fritid		46,0	19,5	33,5	1,0
17	For lite tid med familien		43,5	18,0 %	37,5	1,0
18	Venner sluttet i fiske		75,5	10,0	13,5	1,0

Argumentene kan ikke alltid grupperes klart som enten utskyvnings- eller utdragningsfaktorer. Et argument her betraktes som noe som har hatt innvirkning på den endelige avgjørelsen. I praksis kan en person ha sluttet på grunn av en ny jobb på land eller i oljeindustrien, men avgjørelsen kan også være påvirket av flere andre faktorer. Argumentene kan deles inn i 3 grupper. Ei gruppe (1-5 i tabell 4) kan vi kalle psykologiske og fysiske opplevelser av fiskeryrket. De er knyttet til personlige evner, sjøsyke, fysisk styrke og evne til å arbeide alene. Siden disse i svært liten grad er strukturelle faktorer er de vanskelig å kategorisere som enten utskyvnings- eller utdragningsfaktorer. Disse personlige faktorene forteller ikke nødvendigvis så mye om de fysiske og faktiske arbeidsforholdene ombord, men er uttrykk for den enkeltes opplevelse av å mestre arbeidet.

Den neste gruppa av argumenter (6-10) kan ses på som utskyvningsfaktorer i den forstand at de er knyttet til strukturelle forhold i fiskeriene som påvirker individuelle valg. I noen grad er de virkninger av fiskeripolitikken. Mangel på fiskefartøy i et fiskerisamfunn, ny teknologi som reduserer bemanningsbehov og sterke reguleringer av fiskeriaktiviteten kan sees som betingelser som gjør det vanskelig for noen å fortsette som fiskere.

Den siste gruppa av argumenter (11-18) består av faktorer som er relatert til forhold innenfor fiskeflåten, men som også er knyttet til breiere verdivurderinger i samfunnet. For eksempel oppfattelsen av fysiske og sosiale arbeidsforhold, av risiko, av akseptabel arbeidstid, fritid og tid med familien er alle faktorer som kan verdsettes i forhold til hva andre bedrifter og bransjer kan tilby. Sjøl om de faktorene vi har nevnt handler om forhold ombord, kan oppfatningen av dem bli påvirket av generelle verdier og oppfatninger i samfunnet. Fiske er en risikabel og fysisk utfordrende jobb, men viljen til å akseptere risiko og fysiske utfordringer er ikke konstant. Hvis et samfunn generelt har liten vilje til å akseptere risiko, kan det forstås som en utdragningsfaktor hvis et yrke oppfattes som risikofyllt. Tilsvarende, i et samfunn som verdsetter fritid lavt, vil for eksempel en fisker trolig ikke oppgi mangel på fritid som viktig for å slutte som fisker.

Som vi ser, rapporterte 15 % at opplevelsen av arbeidet som fysisk krevende var viktig for at de forlot fiske. For 18 % var monotont arbeid av stor betydning, mens det var en lav andel som anså de andre faktorene i denne gruppen (sjøsyke, ensomhet, dårlig behandlet) som viktige grunner for å slutte.

I gruppe 2, der faktorene er mer relatert til utskyving, ser vi at det bare er argumentet om at det var vanskelig å få til økonomisk drift som ble rapportert til å ha hatt en effekt for en betydelig gruppe (17.5 %). Begrunnelsene “Ingen båter igjen”, “Strengt sertifikatkrav”, “Ny

teknologi”, og “Reguleringer og krav” ble sett som viktig for mellom 2 og 11 % av respondentene.

I gruppe 3 rapporterte 21 % at dårlig fysisk arbeidsmiljø var viktig for deres beslutning om å slutte, mens 22 % holdt fram risiko knyttet til yrket, 23 % sa det var av stor betydning at de hadde mistet interessen for fiskeri, for 38 % hadde det stor betydning at arbeidstida var ubekvem, mens 37.5 % så det som viktig at de hadde lite fritid, 33,5 % at det ble for lite tid med familien. Alle disse faktorene kan forstås som at de står i forhold til en mer generell oppfatning av hva som er et godt yrke og god velferd. Dette indikerer at beslutninger om å slutte i fiske påvirkes av hvordan fiske som yrke og livsstil vurderes i forhold til andre yrker: Utskyvning og utdragning henger med andre ord sammen.

Så langt har vi lett etter årsaker hos fiskere generelt. Flere av argumentene knyttet til økonomi, teknologi og formelle krav angår båteierne mer enn mannskapet. Teknologisk endring, en økende forskriftsmengde og andre formelle krav er typiske utskyvningsfaktorer for båteiergruppa. De kan til en viss grad brukes til å sammenligne om det oppfattes som lettere å være båteier før enn nå. Hvis situasjonen i fiskeriene i dag blir oppfattet som mer krevende, kan stadig sterkere reguleringer og et mer omfattende regelverk ses på som en utskyvingsfaktor. Argumentet "Vanskelig å drive lønnsomt", som også i hovedsak er relevant for båteiere, er mer komplisert å kategorisere. Fordi undersøkelsen er gjennomført i en periode da økonomiske indikatorer gir oss grunn til å tro lønnsomheten generelt var god (Fiskeridirektoratet 2000 - 2010b), er det mye som tyder på at denne faktoren ikke bare er knyttet til interne forhold i næringa. Det generelle kostnadsnivået, rentenivået, inntektsnivå og forventninger i samfunnet kan påvirke en båteiers lønnsomhetsbetraktninger.

Som nevnt ovenfor, er det et positiv samsvar mellom alder og det å ha oppgitt å ha sluttet for å ta mer utdanning. Spørsmålet er om dette kan påvirke hvordan årskull av fiskere utvikler seg over tid. På vår forespørsel har Fiskeridirektoratet fulgt utviklinga av 1993-kohorten i Fiskermanntallet og denne kohorten har blitt redusert med gjennomsnittlig 11 % årlig fra 1993 til 2007. Nedgangen varierte fra nesten 30 % i de første seks årene ned til mindre enn 1 % i den siste delen av perioden. I forbindelse med et utvalgsarbeid for å utrede pensjonsordninger for fiskere, ble det i 2001 gjort en analyse av materialet i Garantikassen for Fiskere, der det var mulig å følge utviklinga i kohorter av fiskere. Der fant man et liknende mønster (Johnsen 2003). Det er rimelig at fiskere er mer tilbøyelige til å forlate yrket tidlig i karrieren. Sesongpreget og muligheter for gode inntekter gjennom intensive og korte arbeidskarrierer, har tradisjonelt gjort fiske attraktivt for folk med et kortsiktig perspektiv på fiskeryrket. Dette bringer oss over til rekruttering.

REKRUTTERING TIL NORDNORSK FISKE

En fiskerisysselsettingspolitikk må både ta hensyn til frafall og rekruttering. Basert på kvantitative data fra 2007 kan vi si en del om de generelle rekrutteringsmønstrene i Nord-Norge. Undersøkelsen omfatter bare fiskefartøy eid av fiskere registrert i Fiskarmanntallet. De større selskapseide fartøyene er ikke med i undersøkelsen. Generelt rekrutteres nordnorske fiskere gjennom egen familie eller fra hjemkommunen (97 %). Rekrutteringa skjer i hovedsak (80 %) gjennom bekjente og kontakter. Dette mønsteret er tydeligst i den minste kystflåten, mens de større fartøyene i større grad rekrutterer regionalt, nasjonalt eller fra utlandet (Tabell 4). Annonsering er benyttet av mellom 11 % og 14 % av båteierne.

Tabell 4. Hvor kommer de nordnorske rekruttene fra

Rekrutterer fra	under 15m (N=69) (prosent)	15-20,99m (N=67) (prosent)	over 21m (N=31) (prosent)
Egen familie	21,7	20,9	9,7
Heimkommune	44,9	50,7	41,9
Heimfylke	10,1	20,9	25,8
Norge	11,6	4,5	19,4
Andre land	5,8	3,0	3,2
Vet ikke	5,8	0,0	0,0

Til tross for at rekruttering er ansett som en hovedutfordring for den nordnorske fiskeflåten (Sørensen 2012), svarte bare 10 % av nordnorske båteiere med mannskap (N=115) at de hadde hatt problemer med å skaffe mannskap i 2007. Differensiert på flåtegruppe er bildet mer nyansert (Tabell 5). Fiskefartøy i lengdegruppa mellom 15 og 20,99 m har hatt størst rekrutteringsproblemer. Det var også i denne gruppa at annonsering var mest brukt. Blant båteierne i denne gruppa var det 17,5 % som sa seg enig i en påstand om at de hadde hatt rekrutteringsproblemer. Det kan være flere grunner til at nettopp denne flåtegruppa har hatt størst problemer med å rekruttere. For det første så har denne flåtegruppa høyest gjennomsnittsalder på fartøyene (36,5 år) og dermed kanskje også et stort behov for fornying (Aasjord 2007). Hvis fiskerne i økende grad krever bedre arbeidsforhold og komfort ombord, kan gamle båter påvirke rekruttering negativt (NOU 2006:16:33, Mongstad 2011). Vårt materiale viser at på landsbasis har deler av flåten over 28 m også noe større rekrutteringsproblemer enn fartøy under 28 m. I tabell 5 der materialet er brekt ned på

landsdel er det få båteiere med fartøy over 28 m i materialet og disse er i tabellen slått sammen med gruppa fartøy over 21 m, men mønsteret er det samme i Nord-Norge som i resten av landet. Dette kan henge sammen med at de større båtene både har stort mannskapsbehov og at de etterspør spesiell kompetanse. Lav arbeidsledighet kombinert med konkurranse om kvalifisert arbeidskraft mot andre maritime næringer kan derfor gjøre det vanskeligere å rekruttere spesielle mannskapsgrupper, som maskinister og navigatører.

Tabell 5. Oppfattelse om rekrutteringsproblemer blant nordnorske båteiere med mannskap

		under 15m (N=51) (prosent)	15-20,99m (N=40) (prosent)	over 21m (N=24) (prosent)
Hvor enig eller uenig er du i at jeg har hatt problemer med å skaffe mannskap til min båt	Uenig	72,5	67,5	87,5
	Verken eller	13,7	15,0	8,3
	Enig	7,8	17,5	4,2

En del båteiere og rederier rekrutterer i dag utenlandsk mannskap. Interessen fra utlendinger for å jobbe på norske fiskebåter har økt. Men på grunn av bedre lønnsomhet og bedre lønninger i flåten de senere årene antydes det at også interessen fra norsk ungdom har økt (Kyst og Fjord 2012). Vi ser at bruken av utenlandsk mannskap er størst i havfiskeflåten³ der behovet for mannskap er størst og der konkurransen om arbeidskraft er størst, men også kystflåten i Nord-Norge bruker utenlandsk arbeidskraft (tabell 6).

Tabell 6. Bruk av utenlandske fiskere på nordnorske fiskebåter

		under 15m (N=51)	15-20,99m (N=40)	over 21m (N=24)
Har du hatt utenlandske fiskere ombord?	Ja	13,7	22,5	29,2
	Nei	84,3	77,5	70,8
	Vet ikke	2,0	0,0	0,0

Resultater fra et nylig avsluttet forskningsprosjekt (Thorvaldsen et al. 2012) indikerer ikke noen generell økning i bruken av utlendinger i den nordnorske kystflåten i forhold til undersøkelsen fra 2007. Samtidig ser det ut til å være betydelige lokale forskjeller. I Nordland og Troms rapporteres det om lite bruk av utenlandsk mannskap, mens i Finnmark er omfanget

³ I forvaltningssammenheng går i dag skillet mellom havfiskeflåten og kystfiskeflåten ved en lasteromskapasitet på 500 kubikkmeter.

større. For eksempel så har bruken av utenlandsk mannskap i kystflåten økt i Hammerfest etter at utviklingen av olje- og gassprosjektene tok til (Berg 2007, West 2012), noe som peker i retning av at det lokale arbeidsmarkedet påvirker sysselsettingssystemet i fiske. Tradisjonelt har utenlandsk mannskap i norsk fiske kommet fra Island og Færøyene. Islendinger og færøyinger er fortsatt viktige, særlig som styrmenn og skippere, mens øvrig utenlandsk mannskap kommer i hovedsak fra Øst-Europa. Det opplyses også at båteiere opplever en økende interesse for folk fra finanskriserammede land i Europa.

Hvordan utviklinga blir videre vil avhenge av mange faktorer. Siden de fleste norske båteiere og rederier uttrykker at de ønsker norsk mannskap, så kan økt interesse fra norsk ungdom føre til at behovet for utenlandsk arbeidskraft reduseres. Lønnsomhetsutviklinga kan også påvirke rekrutteringa av både norsk og utenlandsk mannskap. Dårlig lønnsomhet fører ofte til lavere interesse fra norsk ungdom og dermed til økt bruk av utenlandsk arbeidskraft. Sida 2006 har det vært krav om at minst halvparten av mannskapet, samt skipper, skal være bosatt i en kystkommune eller nabokommune til en kystkommune. En endring av dette kravet kan også endre innslaget av utenlandsk arbeidskraft på norske fiskefartøy. På den andre sida kan økt bruk av utenlandsk arbeidskraft fra EØS-området også føre til at utlendinger bosetter seg permanent i norske fiskerisamfunn. Slik sett kan arbeidsinnvandring bidra til ei positiv befolkningsutvikling i enkelte kystsamfunn. Men uansett så vil rekruttering av ungdom til fiskeflåten også kreve at man fortsatt jobber for å profilere fiskeryrket på en positiv måte.

DISKUSJON: UTSKYVING ELLER UTDRAKNING

Våre resultater støtter altså ikke ensidig en hypotese om at norske fiskere i perioden mellom 1990 og 2005 har blitt skjøvet ut av fisket. Vi ser at det vi kan kalle de sosiale faktorene, relatert til familie, arbeidstid og fritid, også rapporteres som viktige i forhold til beslutninga om å slutte som fisker. Dette er i tråd med det inntrykket vi får gjennom intervjuer i fiskerisamfunn. Vi møter sjelden folk som faktisk hevder at de personlig har blitt skjøvet ut av fisket. Samtidig svarer også en femtedel av våre respondenter at de sluttet i forbindelse med at båten ble solgt.

Etter “kriseårene” i torskfisket omkring 1990, har fiskeflåtens lønnsevne økt. Dårlig lønnsevne er derfor ikke spesielt viktig grunn til at fiskere har sluttet i den perioden vi har studert. Svarene vi har fått underbygger dette, bare 9 % av de tidligere fiskerne oppga lav eller ustabil lønn som en viktig grunn for at de sluttet. Dette støttes også av funnene i rekrutteringsstudien med data fra 2007 som konkluderer med at fiskeflåten generelt har hatt

små problemer med rekruttering i denne perioden. Det indikerer at de økonomiske forholdene har vært gode nok til at folk har villet ha fiske som yrke. Noen typer fartøy og fartøygrupper rapporterer likevel å ha hatt problemer med rekruttering, til tross for at disse fartøygruppene har hatt en betydelig økning i driftsmargin og lønnssevne. Verken lav lønnsomhet eller strukturering av fiskeflåten kan derfor alene forklare hvorfor folk velger å slutte som fiskere. Dette betyr sjølsagt ikke at det ikke er en sammenheng mellom nedbemanning og effektivisering i fiskeflåten og bedre økonomi for gjenværende fartøy. Men det betyr også at det ikke er dårlig fartøyøkonomi som har presset fiskere til å slutte. Videre kan vi si at rekrutteringsproblemer når det finnes stillinger som er åpne for nye fiskere og med økende lønnssevne i flåten, støtter en utdragningshypotese mer enn en utskyvingshypotese.

Bruken av utenlandsk arbeidskraft synes å ha økt i fiskeflåten etter 2007, spesielt i enkelte deler av Nord-Norge og i de fartøygruppene der det i 2007-undersøkelsen ble funnet indikasjoner på rekrutteringsproblemer. At utenlandske fiskere får jobb svekker ytterligere utskyvningshypotesen.

Våre funn må ikke tolkes dithen at utskyvningsfaktorer er irrelevante, men de *alene* er ikke de viktigste årsakene til at fiskere slutter. Utskyvings- og utdragningsfaktorer må sees i forhold til hverandre og som indikasjoner på at fiskerinetverkene endres i samspill med andre næringer og med velferdsstatens utvikling. Som sagt har sysselsettingssystemene for fiskeflåten blitt mer spesialiserte og løsrevet fra kystsamfunnene (Sønvisen et al. 2011, Vik et al. 2011). Parallelt med denne utviklinga skjer det endringer i bosettingsmønsteret og i arbeidsmarkedet. Følgelig er grunnene for å forlate fiskeriene mangfoldige og ikke nødvendigvis bare direkte effekter av reguleringspolitikk, flåtestrukturering og flåteøkonomi. En politikk rettet mot å redusere størrelsen på fiskerisektoren kan motivere fiskere til å utforske alternative jobbmuligheter. Dette kommer i vårt materiale til uttrykk i form av vektlegging av tid med familien, mer fritid og ønske om mer regulert arbeidstid. Effekten av utdragningsfaktorer kan gjøre at utskyvningsfaktorer også virker sterkere. Derfor bør en framtidig fiskeripolitikk ha som mål å sikre at folk også kan trekkes tilbake.

DEN DRESSERENDE VELFERDSSTATEN

Våre resultater antyder at det finnes sterke transformerende krefter i velferdssamfunnet som trekker alle i Norge mot et mer regulert liv, omgitt av et omfattende sikkerhetsnett. Til en viss grad er det jo nettopp dette, moderniseringsprosessene i Norge og Nord-Norge har dreid seg om. Den generelle økningen i levestandard og velferd i Norge kan endre oppfatningen av

velferd i sektorer som utvikler seg ulikt fra andre. Ofte er det ikke mulig å peke på én eller noen få enkeltårsaker for at folk forlater yrker. Flere faktorer virker sammen, og virkningene kan være både direkte og indirekte. Frafall fra fiske behøver derfor ikke å følge av direkte regulering av fiskeriene, men kan også være en følge av påvirkning av oppfatninger og verdier. Med Foucault (2002) kan vi si at velferdsstatens instrumenter kan antas å ha en dresserende virkning på oss, slik at vi trenes opp til å bli gode velferdsstatsborgere. Velferdsstatens ordninger arbeider ikke som entydige utskyvnings- og utdragningsmekanismer, men de virker sammen. Fiske er den siste førmoderne jaktaktivitet i vårt samfunn, og noen av disse siste jegerne vil trolig føle et drag fra sine familier og fra samfunnet mot et mer sikkert og stabilt liv. Stabilitet, sikkerhet og trygghet for fiskerne har nemlig vært en av begrunnelsene bak arbeidet med å endre fiske fra en sesongbasert og ustabil aktivitet til en mer forutsigbar høstingsaktivitet.

Organiseringa av fiskeriene gjør det likevel fortsatt vanskeligere for fiskere å ha det vi i dag oppfatter som et vanlig hverdagsliv. Uregelmessig arbeidstid, perioder borte fra hjemmet og noe svingende inntekt er nesten umulig å endre. For et noen tiår siden, var det mange fiskerhushold i fiskerisamfunnene, og organiseringa av fiskeriene påvirket organiseringa av lokalsamfunnet. Sjøl i nordnorske fiskerisamfunn, er i dag fiskerfamiliene en minoritet, og derfor vil de andres liv i større grad påvirke organiseringa av hverdagslivsaktivitetene. Fiskeriene er fortsatt viktig i kystsamfunnene i Nord-Norge, men fordi kystsamfunnene i økende grad blir integrert i den øvrige velferdsstatsorganiseringa, stilles det i økende grad krav til at også fiskeriene skal tilby vilkår som er minst like gode som det øvrige yrkeslivet i velferdsstaten. Derfor får vi både skyv og drag, i et stadig tettere samvirke og med den konsekvens at det kan bli enda færre fiskere og fiskerisamfunn langs kysten i framtida.

Konsekvensen av denne analysen er derfor på mange måter en parallell til tanken om den smale og den brede distriktspolitikken. Den smale ressursorienterte og økonomiske fiskeripolitikken er sjølsagt viktig for fiskeriene, men det er sterkere mekanismer i sving enn virkemidlene som utformes i Fiskeri- og kystdepartementets lokaler. Kanskje må man i tillegg også utforme en bredere og mer integrert kystsamfunnspolitikk som har ambisjoner utover det å forvalte fiskeressursene.

TAKK

Artikkelen er skrevet som en del av prosjektet "Nettverk og marked" finansiert av Norges forskningsråd og Fiskeri og havbruksnæringens forskningsfond. Fakultet for biovitenskap, fiskeri og økonomi ved Universitetet i Tromsø har også støttet arbeidet. Forfatterne takker også Fiskeridirektoratet for tilgang til registre og respondentene og informantene som deltok i undersøkelsen. Takk til Svein Jentoft for gode kommentarer.

REFERANSER

- Barth, F. (1972). *The Role of the entrepreneur in social change in Northern Norway*. Bergen, Universitetsforlaget.
- Berg, H. (2007). Må hente utlendinger. *Fiskeribladet Fiskaren* 03.11.2007.
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge*. Pax. Oslo.
- Fiskeridirektoratet (2000 - 2010a). Fiskefartøy, fiskarar, konsesjoner og årlege deltakaradgangar. Rapportserie. Bergen
- Fiskeridirektoratet (2000 - 2010b). Lønnsomhetsundersøkelse for fiskeflåten. Rapportserie. Bergen.
- Foucault, M. (2002). *Forelesinger om regjering og styringskunst*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Gerrard, S. (1983). Kvinner i fiskeridistrikter; Fiskerinæringas «bakkemannskap»? i *Kan fiskerinæringa styres?* Hersoug, B. (red.) Oslo, Novus: 217-241.
- Gerrard, S. (1993). Æ kan tenke mæ å bli her, men ikke for enkver pris, i *Ungdom i lokalmiljø*. Heggen, K., Myklebust, J. O. og Øia, T. Oslo, Samlaget: 20-38.
- Gerrard, S. (2008). Quota Policy and Local Fishing. Gendered practices and Perplexities. *Mast* 6(2): 53-75.
- Geving, I. H., Aasjord, H. L., Jørgensen, K. U. og Sandsund, M. (2008). HMS i fiskeflåten - Marin verdiskaping, koste hva det koste vil? Trondheim, SINTEF Fiskeri og Havbruk
- Gullestad, P. (2004). Overkapasitet og verdiskaping. Foredrag av fiskeridirektør Peter Gullestad på konferansen Sjømat for alle. 3. september 2004.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science* 162: 1243-1248.
- Hersoug, B. (2005). *Closing the Commons. Norwegian fisheries from open access to private property*. Delft, Eburon.
- Jentoft, S. (1993). *Dangling lines : the fisheries crisis and the future of coastal communities : the Norwegian experience*. St. Johns's, ISER Books.
- Jentoft, S. (2000). The community: a missing link of fisheries management. *Marine Policy* 24(1): 53-60.
- Jentoft, S. og Wadel, C., Eds. (1984). *I samme båt*. Stavanger, Oslo, Bergen og Tromsø, Universitetsforlaget.
- Johnsen, J. P. (2003). «Æ har vel aldri mottatt lønn for et arbeid» *Yrkestilpassinger blant fiskere*. Vedlegg til NOU 2003:8.
- Johnsen, J. P. (2004). *Fiskeren som forsvant?: avfolking, overbefolkning og endringsprosesser i norsk fiskerinæring i et aktør-nettverk-perspektiv*. Trondheim, Tapir.
- Johnsen, J.P. (2005) The Evolution of the "Harvest Machinery". *Marine Policy* 29(6): 481-493.
- Johnsen, J. P., Holm, P., Sinclair, P. R. og Bavington, D. (2009a). The Cyborgization of the Fisheries: On Attempts to Make Fisheries Management Possible. *Mast* 7(2): 9-34.

- Johnsen, J. P., Murray, G. og Neis, B. (2009b). North Atlantic fisheries in change – from organic associations to cybernetic organizations. *Mast* 9(2): 55-82.
- Kyst og Fjord (2012). Mange utlendinger til fiskeriene. *Kyst og Fjord* 2.1.2012.
- Mongstad, E. (2011). Verdens største og mest avanserte linebåt i fiske i *Kystmagasinet* 12.5.2011.
- Neis, B., Binkley, M., Gerrard, S. og Manesch, M. C., Eds. (2005). *Changing Tides. Gender, Fisheries and Globalization*. Black Point, Fernwood Publishing.
- NOU (2006:16). Strukturvirkemidler i fiskeflåten. Fiskeri- og kystdepartementet. Ot.prp. nr 20 (2007-2008). Om lov om forvaltning av villlevende marine ressurser (havressurslova). Vedlegg: NOU 2005: 10 Lov om forvaltning av villlevende marine ressurser.
- SSB (2009). Dette er Norge. Hva tallene forteller.
- SSB (2012). Fakta om utdanning 2012. Nøkkeltall for 2010.
- St.meld. nr. 18 ((1977-78)). Om langtidsplan for fiskerinæringen Oslo Fiskeridepartementet.
- St.meld. nr. 19 ((2004-2005)). Marin næringsutvikling. Den blå åker. Oslo, Fiskeridepartementet.
- St.meld. nr. 21 ((2006-2007)). Strukturpolitikk for fiskeriflåten. Oslo, Fiskeri- og kystdepartementet.
- St.meld. nr. 51 ((1997-98)). Perspektiver på utvikling av norsk fiskerinæring. Oslo, Fiskeridepartementet.
- St.meld. nr. 93 ((1982-83)). Om retningslinjer for fiskeripolitikken. Oslo, Fiskeridepartementet.
- SSB (2011). Annual statistics for oil and gas activity, 2009, <http://www.ssb.no/oljev> Publisert 14. februar 2012 , åpnet 29. februar 2012.
- Sønvisen, S. A., Johnsen, J. P. og Vik, J. (2011). The Coastal Employment System - what it was and what it is. *Mast* 10(1): 31-56.
- Thorvaldsen, T. , Sønvisen, S.A. og Holmen, I.A. (2012) Sikker kommunikasjon om bord En studie av omfang, rekruttering, språk, kommunikasjon og sikkerhet med fokus på utenlandsk arbeidskraft i norsk fiskeflåte. Trondheim: SINTEF Fiskeri og havbruk.
- Vik, J., Johnsen, J. P. og Sønvisen, S. A. (2011). Kysten i endring: Om fiskeripolitikken som distrikts og lokalsamfunnspolitikk, i *Rurale brytninger*. Haugen, M. S. og Stræte, E. P. Trondheim, Tapir: 407-425.
- West, J. (2012). Personlig intervju.
- Aasjord, H. (2011). Den norske fiskeflåten - HMS-status pr. 2010. Trondheim: SINTEF Fiskeri og havbruk.
- Aasjord, H. L. (2007). Markedet for nye norske fiskefartøy - Betrakninger om utvikling basert på data for fornying i fiskeflåten - januar 1990-juli 2007. Trondheim, SINTEF Fiskeri og Havbruk.